

RIKSINTRESSE: KE 40

Grävsten

Bankeinds socken
Linköpings kommun

Kulturmiljöenheten 2002

***Värdetext för riksintresse KE 40 - Grävsten
enligt Riksantikvarieämbetets beslut 1997-08-18:***

Motivering: Herrgårdsmiljö med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet samt välbevarad karolinsk träbebyggelse.

Uttryck för riksintresset: Grävstens herrgård med bebyggelse från 1600-1700-tal. Plats för den under 1600-talet avhysta byn Gräva med flera gravfält, husgrunder och stensträngssystem samt två strategiskt belägna fornborgar från järnåldern.

Bild på framsidan: Se sid 6, 8 och 9.

Förord

När ett område klassas som riksintresse innebär det att kulturmiljön i området har ett värde av betydelse för såväl länet, som hela landet. I Sverige finns ca 1700 riksintressanta kulturmiljöområden. Ett 90-tal av dessa ligger i Östergötland. Riksintressena ska representera hela landets historia, från stenålder till nutid. De ska åskådliggöra hur vi genom århundraden utnyttjat naturens resurser, olika tiders näringsliv och sociala villkor, byggnadsskick samt estetiska ideal.

Riksintressebegreppet lagreglerades genom införandet av naturresurslagen (NRL) år 1987. Idag skyddas riksintressena av Miljöbalken. I 1 kap 1 § fastslås att lagen ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Vidare i 3 kap 6 § att områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. Länsstyrelsen har ansvar att föra ut "statens anspråk" för kulturmiljövården och kommunerna ska redovisa dessa områden i sin översiktsplan, samt ange hur riksintresset ska tillgodoses i samhällsplaneringen. Alla har ett ansvar för kulturmiljön. I Kulturminneslagen 1 kap 1 § står "Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla...". Riksintressen finns för flera sektorer, bl a naturvård och friluftsliv.

Syftet med denna rapport har varit att klargöra vad som konstituerar riksintresset, klarlägga riksintressets gränser samt uppmärksamma förändringar vilka kan medföra skada för kulturmiljön i riksintresset. Rapporten vänder sig till såväl länets kommuner, som hembygdsintresserade eller "kulturturister".

Projektet har en referensgrupp, där flera av Länsstyrelsens sektorer är representerade. Arbetet och sammanställningen av rapporten har utförts av Annika Toll på Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bengt Häger
Länsantikvarie

Innehållsförteckning

Riksintresse KE 40 - Grävsten	4
Landskapet	5
Fornlämningsmiljön	5
Arkeologiska undersökningar inom riksintresset	7
Den medeltida byn Gräva	7
Grävstens herrgård	8
Byggnadsminnet Grävsten	10
Övrig bebyggelse på Grävstens ägor	11
Torp	11
Grävstens skola	12
Riksintressets gränser	13
Hur bevaras den riksintressanta kulturmiljön?	14
Lagar som säkerställer riksintresset	14
Vårdplaner	15
Litteratur och andra källor	16

Bilagor:

1. Fornlämningar inom riksintresset. Utdrag ur Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering, Bankekinds socken.

samt utdrag ur ekonomiska kartan, blad 08630, 08631, 08640, 08641

Riksintresse KE 40 - Grävsten

Grävstens säteri är ett av Östergötlands mest välbevarade exempel på en karolinsk herrgårdsanläggning. Herrgården består av huvudbyggnad och tre flygelbyggnader, alla timrade i ett plan under säteritak. Enligt dendrokronologiska undersökningar av timmer i byggnaderna är den nuvarande herrgården uppförd på 1720-talet. Grävstens säteri är byggnadsminne sedan år 1972.

Byn Gräva omtalas flera gånger under medeltiden, den tidigaste kända källan är från år 1396. Var denna by låg är osäkert, men vi vet att byn på 1500-talet bestod av fyra hemman. Dessa blev under 1600-talet avhysta av det då bildade säteriet Grävsten. Enligt en karta från år 1695 är Grävsten markerad på dess nuvarande plats.

På säteriets utmark finns ett tjugotal torpmljöer, från framför allt 1800-talet. Torpen ligger i typiska utmarkslägen och de flesta har en väl bibehållen karaktär från byggtiden.

Intill herrgården finns ett innehållsrikt fornlämningsområde. Fornlämningarna utgörs av fyra gravfält, ett trettiotal stensättningar, stensträngar, fossila åkerytor, husterrasser samt en fornborg. Troligen är en stor del av fornlämningarna samtida och representerar en väl sammanhållen bosättning från tiden ca 100-600 e.Kr.

Vy över Grävsten, mot väster. Foto Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet. 1991.

Kulturlandskapet vid Grävsten

Grävstens herrgård ligger mellan Svinstadsjön och Värnässjön. Båda sjöarna har varit föremål för stora sjösänkingsföretag vid sekelskiftet 1900. Grävsten har därför inte längre den kontakt med vattnet som säkerligen var viktig när platsen en gång valdes. De båda sjöarna var förr en del av en viktig vattenled i det inre av Östergötland. Via Roxen, Vårdsbergsån, Svinstadssjön, Värnässjön och Risten kunde man nå Valdemarsvik och Östersjön.

Omkring herrgården utbreder sig ett småskuret och kuperat odlingslandskap med mindre åkrar, hagmarker och lövskogsbeväxta impediment. Godsets skog på utmarken bryts här och var av mindre åkrar och hagmarker, som tillhört torpen under Grävsten. På Grävstens utmarker finns en väl bevarad torpmiljö från 1800-talet, som på ett pedagogiskt sätt visar torpinnehavarnas förutsättningar. Förutom några nyare byggnader på själva godset, har nyetableringar i stort sett inte skett inom riksintresset.

Adolf Törneros har beskrivit omgivningarna runt Grävsten i ett brev från år 1825. Han var mäktigt imponerad av godset och skriver bl a: ” *På en sida hade man den härliga Storängen, en ståtlig skönhet bland ängar. Ingen sten, ingen tvär skrynka vanställde dess smidiga ytinjer; på det stilla gröna havet höjde sig varsamt, likt öar, halvsväriska kullar med glesa ekdungar...På en annan sida hade man en lång och smal slätt, som stryker fram tätt nedanförlbi gården. Den upptages av en sjö i öster, en dylik i väster, och mellan dessa, mittför huvudbyggningen, en äng, som i söder begränsas av gården och lövbackar*”. Ett av Törneros favoritställen under hans vistelse på Grävsten blev fornborgsberget öster om herrgården och utsikten därifrån.

Det ovan beskrivna herrgårdslandskapet är väl bevarat idag, även om skogen ökat något på de öppna markernas bekostnad och utdikningarna har minskat sjöarnas omfång.

Vägarna inom Grävstens ägor har en ålderdomlig karaktär. Genom godset slingrar sig gamla landsvägen mellan Ekenäs och Grävsten, i stort på samma sätt som på 1800-talet. De övriga vägarna leder ut mot torpbebyggelsen på utmarkerna. Till torpet Målen som ligger alldeles nära godsets gräns i sydost finns ingen väg. Detta torp är ett pedagogiskt exempel på torpläge - otillgängligt utmarksläge nära ägo gränsen.

Runt herrgården finns ett ovanligt rikt och väl sammanhållet fornlämningsområde från äldre järnålder. En sk fornstig är anlagd i området.

Fornlämningsmiljön

Fornlämningsområdet vid Grävsten är mycket innehållsrikt och troligen är flertalet av fornlämningarna samtida. Området är på så vis ett fint exempel på en väl sammanhållen bosättningsenhet från tiden ca 100-600 e kr.

Fornlämningarna utgörs av fyra gravfält, ett trettiotal stensättningar, stensträngar, fossila åkerytor, husterrasser samt en fornborg. De rikaste lämningarna finns på tre höjder öster om herrgården Grävsten.

På två av ovan nämnda höjder ligger rester efter den äldre järnålderns hägnader, så kallade stensträngar. Stensträngar är rester efter raserade hägnadsmurar, vars uppgift var att utestänga boskap från åker och äng. Sammanlagt finns ca 1,2 km stensträngar i området. Odlingsytor och boplatser inhägnades och genom långa fågator fördes djuren genom inägomarken, ut till skogsbetesmarkerna. På en av höjderna vid Grävsten inhägnar stensträngarna en platå, och på två ställen finns fågator bevarade. Stensträngarna syns idag som 0,5 - 2 meter breda stenrader. Ibland är stenarna nedsjunkna i torven.

Stensträngarna ansluter till tre husterrasser på den mellersta höjdens nordöstra sida. Idag ser vi bara de avplanade ytorna där husen har stått. Terrasserna är stenskodda i ytterkanterna.

Stensträng vid Grävsten. Foto Länsstyrelsen.

Till gården hör ett gravfält sydväst om husterrasserna. Gravfältet består av elva runda stensättningar och en kvadratisk. Lite längre upp på samma höjd finns två rösen, högt och vackert belägna, som sannolikt är från bronsåldern.

På den södra höjden, väster om herrgården, har människorna i trakten anlagt en fornborg under järnåldern. Den har ett mycket strategiskt läge mellan de båda sjöarna och behärskar på så vis en nödvändig passage längs en viktig vattenled. Fornborgen ingår i ett system av borgar längs länets inre vattenvägar. Söderut från fornborgsberget har man ögonkontakt med en annan fornborg på Grävstens ägor, Pukeborg. Ca 1500 m söder om Pukeborg finns ytterligare

två fornborgar, den stora på Koberget samt en mindre. Norrut ligger Tjuvberget vid Svinstadsjön, och ännu en bit åt norr finns vårdkaseberget i Vårdsberg. Troligen har man haft ett system med vårdkasar på fornborgarna för att snabbt kunna signalera fara. Borgarna fungerade också som skydd för befolkning och boskap i oroliga tider. Fornborgarna i riksintresset är inte undersökta, men fornborgar brukar i allmänhet dateras till ca 4-500-tal.

Bosättningen vid Grävsten övergavs omkring 600 e Kr.

Arkeologiska undersökningar inom riksintresset

Enligt en skrivelse i ATA från 1928 (dnr 4410/28) har misstänkta ”forngravar” samt kol uppblandad med svart jord påträffats vid torpet Rom, ca 1500 m sydväst om herrgården.

I samband med schaktningar för ny kraftledning utfördes en antikvarisk kontroll inom Grävstens fornlämningsområde, under två dagar vintern 1993-94. Härvid framkom en stensatt odlingsterrass, skärvstenar samt en härd. Inga fynd tillvaratogs.

Rapport Grävsten 6:1, Gräva 5:1, Feldt, Hörfors, Skoglund. ÖLM. 1996

Den medeltida byn Gräva

Den hittills äldsta kända källan som omnämner byn är från år 1396. Vid ett jordaskifte fick då Laurins Fröstensson ett gods i Grafwa av Askeby kloster. Byn omnämns sedan ett flertal gånger under medeltiden.

På 1500-talet bestod byn av fyra hemman. Ursprungligen torde antalet ha varit fem, men detta femte sägs ”under långa tider ha varit ur Kronans jordeböcker uteslutet”. Det hade under medeltiden tillhört Askeby kloster och när det år 1697 återinfördes i Kronans jordeböcker var det under jordnatur som ”f d klosterhemman”.

Vid 1600-talets början var en av gårdarna i Gräva säteri. År 1623 lades detta liksom de övriga tre hemmanen under Herrsätter i Värna sn, som då var sätesgård för jorddrotten och ståthållare Ulf Göransson Ulfsparre. Gårdarna i Gräva brukades som änkesäte åt Ulfsparres änka Beata Oxenstierna under åren 1631-1652. Vid hennes död tillföll Grävsten hennes båda döttrar och senare hennes dotterson, Erik Bonde. Namnet Gräva ersattes i mitten av 1600-talet av Grävsten.

Enligt en karta från år 1695 är Grävsten markerat söder om näset mellan de båda sjöarna. Här låg förmodligen den bebyggelse som föregick det Grävsten vi ser idag. Om det också är platsen för den medeltida byn är svårt att avgöra. I fornminnesregistret finns en bebyggelselämning med namnet Gräva (fornlämning 299). Det är lämningar efter ett torp med namnet Gräva. Torpet är markerat på en karta från år 1850.

Namnet Grava kan enligt Jöran Sahlgren (1920) härstamma från ordet grav, som i de svenska landskapslagarna användes som beteckning för fångstgrop.

Grävstens herrgård

Grävsten är ett fint och välbevarat exempel på en karolinsk herrgårdsanläggning, bestående av huvudbyggnad och tre flygelbyggnader. Byggnaderna är uppförda av timmer i ett plan under säteritak.

Corps de logiet på Grävsten. Foto Länsstyrelsen.

År 1987 utfördes en dendrokronologisk undersökning av flera byggnader på Grävsten (på initiativ av en privatperson och Bankekinds kyrkoråd). Man kunde då konstatera att uppförandet av gården har skett i tre etapper. De båda flyglarna framför corps de logiet daterades till 1721, corps de logiet och den tredje flygeln "Bleckhornet" till 1727/28 och sädesmagasinet fick en datering på år 1731. Proverna visar dessutom att magasinet byggdes om 1841. Detta år byggdes för övrigt en ny stor ladugård, vilken numera är riven. Det visade sig också att enstaka timmer hade återanvänts från äldre byggnader - så långt tillbaka i tiden som 1593/94. Årtalen som anges avser trädfällningen. De dendrokronologiska uppgifterna ger byggnaderna en något yngre datering än tidigare teorier. Om årtalen stämmer bör uppförandet av byggnaderna, enligt ägarlängden, ha inletts av friherre W L Taube och fullföljts av greve G A Taube (Palmkvist, 1990).

Under Jöns Steuchs tid, i mitten av 1700-talet, genomfördes en grundlig renovering av herrgården. Fönstren förstörades i huvudbyggnaden, två av flyglarna och inredningen moderniserades. Troligen brädfordrades byggnaderna vid denna tid och målades gula, vilket nämns i en beskrivning från år 1825. Tidigare var husen rödfärgade, vilket de är också idag. I

överstycket till huvudingången finns Jöns Steuchs jämte hustruns vapensköldar. Broocman bekräftar i sin Östergötlands beskrivning att Jöns Steuch ”ganska mycket förbättrat säteriet”. Under 1800-talet skedde i stort sett inga förändringar av Grävsten.

Den byggnad som står som den mest ”orörda” på Grävsten är ”Bläckhornet” (nr 4 på översikten sid. 10). Byggnaden ligger väster om corps de logiet och de två tillhörande flyglarna. Från byggnadens tillkomsttid märks framför allt det praktfullt målade taket i byggnadens nuvarande kök. Taket påträffades vid en restaurering år 1950, då ett pappklätt brädtak nedmonterades. Målningen i barockstil kan vara utförd av Liljeholmen.

Flygelbyggnader till Grävstens corps de logie. Foto Länsstyrelsen 2002.

Från år 1652 till 1719 var godset i släkten Bondes ägo - de sista 20 åren som änkesäte till grevinnan Maria G. Gyllenstierna, maka till Carl Bonde. Därefter kom Grävsten i släkten Taubes ägo under 30 år. Gården övergick till Hans Henrik Taubes svärson, Johan Steuch. År 1783 köptes Grävsten av greve Axel von Löven. Gården blev i familjens ägo till år 1833, då brukspatron Didrik Reder övertog godset. År 1847 köpte överingenjören vid Generallantmäterikontoret, Anders Alreik, säteriet. Alreik var född i socknen, under fattiga förhållanden, men lyckades under sin livstid samla en betydande förmögenhet. Vid sin död år 1865 testamenterade han sina fastigheter, bl a Grävsten, till socknen. Avkastningen skulle gå till medellösa studeranden och fattigvård. Alreikska fonden är än idag ägare till Grävsten och huvudbyggnaden hyrs ut som privatbostad.

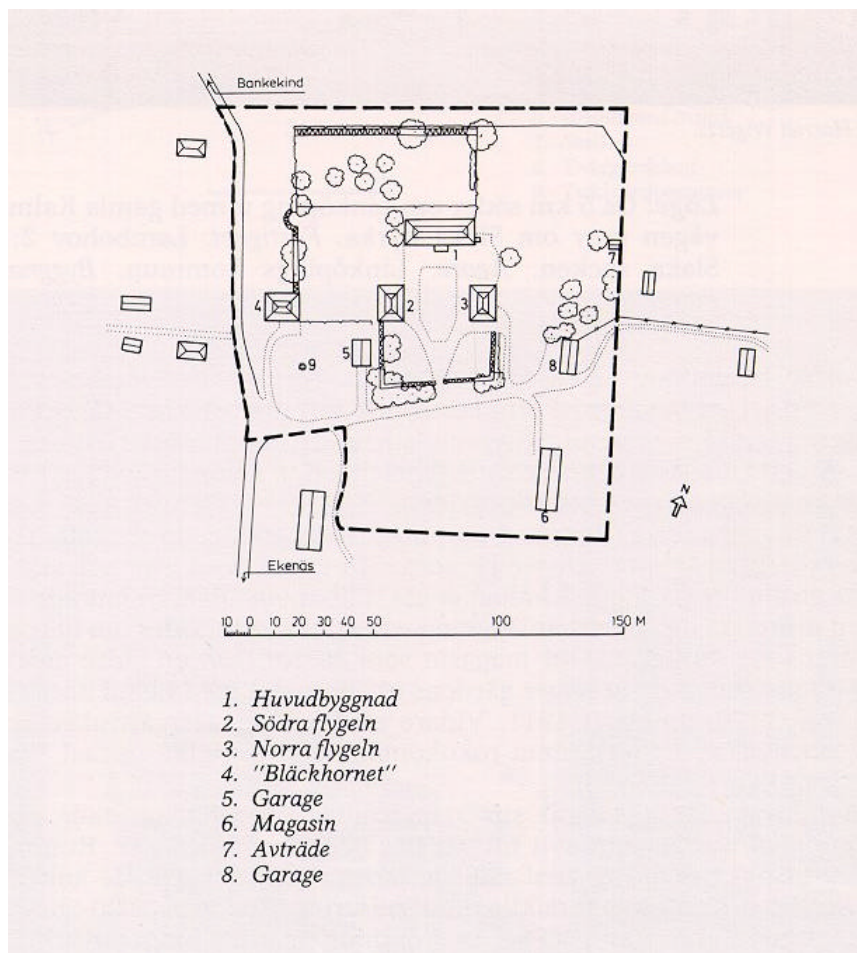

Dasset på Grävsten. Foto Länsstyrelsen.

Byggnadsminnet Grävsten

I byggnadsminnet ingår sammanlagt 8 byggnader, förutom huvudbyggnaden och de tre flyglarna finns ett stort timrat magasin från 1840-tal, ett avtråde samt två garage och en klockstapel. Utanför området för byggnadsminne finns ladugård, vagnbod och två arbetarbostäder uppförda åren 1947-48, samt några mindre uthus. Grävstens herrgård blev byggnadsminne år 1972.

För två av byggnaderna, huvudbyggnaden och "Bläckhornet", innebär byggnadsminnesförklaringen också ett inre skydd. Huvudbyggnaden har vissa delar av den ursprungliga rumsindelningen bevarad. Till 1700-talets början dateras också den öppna spisen med kalkstensomfattning i gamla salen. I matsalen finns inredningssnickerier från Steuchs ombyggnad på 1750-talen.

Byggnadsminnet Grävsten, skyddsföreskrifter: Husen får inte till sitt yttre förändras. Byggnaderna 1 och 2 har vidare ett inre skydd vad gäller byggnadsstomme och äldre fast inredning. Den omgivande tomten ingår i skyddsföreskrifterna. Bild ur Östergötlands byggnadsminnen. Länsstyrelsen. 1983.

Vy över Grävsten med corps de logiet, södra flygeln, avträdet och Bläckhornet m fl byggnader.

Övrig bebyggelse på Grävstens ägor

Torp

Enligt en karta från år 1850 fanns det vid tiden 26 torp på Grävstens ägor. Idag finns 21 av dessa kvar. De flesta torpen är uppförda i slutet av 1800-talet, medan en del har fått nya bostadshus under första hälften av 1900-talet. Torpen har bevarat sina typiska utmarkslägen och de flesta har en väl bibehållen karaktär från byggtiden. Här presenteras de mest välbevarade torpen på ägorna.

Alldeles vid ägo gränsen i sydost ligger torpet Målen. Målen är en ryggåsstuga med friliggande timmer, troligen uppförd i slutet av 1700-talet. Väggarna är rödmålade, (ej falu rödfärg).

Torpet Fagerdal ligger söder om Grävsten och är en enkelstuga med friliggande rödfärgat timmer. Stugan ska enligt uppgift vara uppförd år 1890. Till torpet hör en timrad bod, en jordkällare samt ett uthus och en större ladugård av senare datum.

Omedelbart norr om Grävstens skola, väster om herrgården, ligger torpet Ekelund. Torpet är en välbevarad enkelstuga med friliggande timmer. Till stugan hör en timrad bod.

Humpen ligger i områdets sydvästra del, alldeles vid ägo gränsen. Humpen består av en timrad manbyggnad från år 1897 och flygelbyggnad från år 1865. Byggnaderna är välbevarade med faluröd locklistpanel och veranda med snickarglädje. På tomten finns en timrad bod.

Erstorp vid godsets ägo gräns i norr, är en enkelstuga klädd med locklistpanel. Stugan byggdes enligt uppgift omkring år 1750. På tomten finns en välbevarad dubbelbod i friliggande timmer. Byggnaderna är registrerade i Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering (Bankekinds sn, nr 172).

Även Hult i riksintressets norra del och Björklund i öster är små torpstugor från slutet av 1800-talet, klädda med locklistpanel som rödfärgats.

Ett av torpen, Rom i västra delen, har nyligen fått en stor tillbyggnad. Även Grindstugan, också i väster, har förändrats av genomgripande renoveringar och tillbyggen.

De fem torp som har rivits är markerade som bebyggelselämningar på ekonomiska kartan. Vid Kurdala finns, förutom en torplämning, också lämningar efter mjölkvarn, såg och dammanläggning. Andra byggnader som numera är borta är ett badhus vid Värnässjöns strand väster om herrgården. Badhuset är markerat på häradskartan från år 1877, liksom ett ”bränneri” strax norr därom. På ekonomiska kartan från år 1947 finns en stuga benämnd Sjöstugan, också väster om herrgården vid Värnässjön. Sjöstugan var en arbetarbostad från slutet av 1800-talet. Stugan revs år 1952.

Grävstens skogiga utmarker med dess torpmiljöer ger en mycket god bild av hur ett större gods nyttjade dessa områden. De berättar också om torparbefolkningens livsförutsättningar. De flesta av torpen har under åren 1992-93 styckats av för försäljning.

Grävstens skola

Grävstens skola, Ekelund, byggdes i början av 1900-talet och drevs fram till år 1947. Då ansågs skolans lokaler som bristfälliga och eleverna flyttades till Kyrkskolan i Bankekind. Ekelund är en timmerbyggnad om en våning och vindsvåning samt med takkupa och veranda. Interiört är skolan ombyggd och moderniserad. Byggnadens ursprungliga fönster har ersatts med moderna perspektivfönster. Skolhuset används idag som församlingshem. Lärarbostaden som byggdes år 1941 ligger ca 300 m söderut.

Hur bevaras den riksintressanta kulturmiljön?

Grävsten utgör en välbevarad godsmiljö med herrgårdsbebyggelse och tillhörande torp. Såväl landskapet som bebyggelsen har bibehållit sin karaktär genom åren. Det är av största vikt att området får behålla sin karaktär av herrgårdsegendom och att ägornas struktur, med de öppna inägorna närmast herrgården och den skogiga utmarken med sina torpställen, bevaras.

Grävstens herrgård är byggnadsminne och därmed skyddad enligt kulturminneslagen, men det är också av största vikt att övrig bebyggelse på Grävsten får behålla sin ålderdomliga karaktär. Vid ny- eller ombyggnad av bebyggelsen kan otraditionella byggnadssätt avsevärt förändra upplevelsen av kulturlandskapet. Stor varsamhet krävs vid framtida renoveringar av ekonomibyggnader och torp. Förändringar av byggnadernas exteriörer bör föregås av kontakt med de antikvariska myndigheterna.

Fram till åren 1992-93 ägdes alla byggnader inom ägorna av Alreikska stiftelsen. Nu har de flesta torpen styckats av för försäljning, vilket i sig kan utgöra ett hot mot de välbevarade miljöerna, genom att stugorna görs om till året-runt-boende. Så är fallet med torpet Rom som nyligen byggts till och Grindstugan, båda i västra delen av Grävstens ägor. I detta sammanhang kan påpekas att två av flyglarna, den norra och den södra, s k Bläckhornet, har altaner med påbyggt tak på norra respektive södra långsidan. Dessa ger byggnaderna ett otidsenligt uttryck.

De närmaste omgivningarna runt Grävstens herrgård består av öppna ytor, som åkrar och betesmarker. För att inägornas öppna karaktär ska bevaras är det av största vikt att åkrarna brukas fortsättningsvis och att de gamla hagmarkerna skyddas mot igenväxning.

Även smärre förändringar i kulturlandskapet kan medföra att viktiga kulturhistoriska lämningar försvinner. Om t ex stenmurar, äldre brukningsvägar, alleér, odlingsrösen och åkerholmar bryts upp, försvinner en viktig del av mångfalden och det kulturhistoriska arvet.

Lagar som säkerställer riksintresset

I **Miljöbalken** 1 kap 1§ fastslås att lagen ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Vidare i 2 kap 6 § att områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. Miljöbalken rymmer också ett skydd för s k biotoper – alleér, odlingsrösen, stenmurar, åkerholmar, källor och våtmarker i jordbruksmark samt pilevallar. Arbetsföretag som kan skada skyddsvärda biotoper får inte utföras.

Kulturminneslagen (kap 1) slår fast att ”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.”

Kulturminneslagen (kap 2) skyddar alla fornlämningar och det är förbjudet att ”utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt skada

en fast fornlämning”. Detta innebär att vid alla markingrepp, som ligger nära en fast fornlämning, kräver Länsstyrelsens tillstånd. Länsstyrelsen beslutar om en arkeologisk utredning eller förundersökning är nödvändig för att fastställa om fornlämningen kommer att beröras eller ej. Om en tidigare okänd fornlämning påträffas under arbete, ska arbetet omedelbart avbrytas och Länsstyrelsen kontaktas. På Östergötlands länsmuseum i Linköping och Länsstyrelsen i Linköping kan man få hjälp med utdrag ur fornminnesregistret och kopior på ekonomiska kartan, där registrets fornlämningar markerats. Den tryckta ekonomiska kartan inte är dock inte fullständig vad gäller antalet fornlämningar. Dessutom är de synliga fornlämningarna bara en del av de fornlämningar som finns i området. Under mark döljer sig numera bortodlade gravar, boplatslämningar och odlingsspår.

Enligt kulturminneslagen kan också en byggnad som är ”synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde” förklaras som **byggnadsminne**. Byggnadsminne kan även gälla parker, trädgårdar och andra anläggningar av kulturhistoriskt värde.

Grävstens herrgård är byggnadsminne. I byggnadsminnet ingår sammanlagt åtta byggnader (se ovan under kap. Grävstens herrgård). Enligt byggnadsminnets skyddsföreskrifter får husen inte förändras till sitt yttre. Huvudbyggnaden och södra flygeln har dessutom ett inre skydd vad gäller byggnadsstomme och äldre fast inredning. Den omgivande tomten ingår i skyddsföreskrifterna.

Vad gäller nybebyggelse eller ombyggnad av befintlig bebyggelse anger **Plan- och bygglagen** (kap 3) att nya byggnader ”ska placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt **med hänsyn** till stads- eller kulturlandskapsbilden och till natur- eller kulturvärdena på platsen. Byggnader ska ha en yttre form och färg som är lämplig för byggnaderna som sådana och ge en god helhetsverkan”. Vidare sägs att ”tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar av en byggnad skall utföras **varsamt** så att byggnadens särdrag och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara”.

Enligt plan- och bygglagen (kap 1 och 4) ska varje kommun ha en aktuell **översiktsplan**. I översiktsplanen ska anges hur kommunen avser att tillgodose riksintressena. Särskilda **områdesbestämmelser** kan användas för att skydda kulturmiljön inom riksintresset. För rådgivning i byggnadsärenden kan man, förutom till Linköpings kommuns bygglovkontor, vända sig till Östergötlands länsmuseum i Linköping.

Vårdplan

För fornlämningsområdet öster om Grävstens herrgård finns sedan 1985 en vårdplan upprättad. Vården består av årlig röjning och slåtter, samt bete. För vården svarar skogsvårdsstyrelsen. Röjning och slåtter har utförts längs gångstigen och de markerade fornlämningarna. Däremot var området dåligt betat enligt besiktningsprotokoll från 1996. Vid besök på området i samband med föreliggande arbete försvårades bedömningen p g a vinterväder.

Till området finns en parkeringsplats - dock olämpligt belägen vid gödesplatta och maskinuppställningsplats. Enligt besiktningsprotokollet bör en ny P-plats anordnas öster om området, vilket ej har gjorts. Till fornlämningarna finns hänvisningsskyltar och kulturhistoriska skyltar.

Litteratur

- Alsér F   Sveriges bebyggelse. Del III. 1946.
- Broocman C F.   Östergötlands beskrivning. 1760.
- Ekroth H. -
Douglas M.   På väg till forntiden. Östergötlands läns museum. Linköping. 1986.
- Landquist J.   Adolf Törneros brev. I. 1823-26. Stockholm. 1925.
- Länsstyrelsen   Östergötlands byggnadsminnesmärken. Linköping. 1984.
- Månsson E.   Gods och gårdar i Östergötland. Del I. Västervik. 1995.
- Nisbeth Å.   Grävsten. Slott och Herresäten i Sverige. Östergötland 1. Malmö. 1971.
- Ridderstad A.   Östergötlands Beskrivning 2:1. Stockholm. 1918.

Opublicerade källor

- Feldt A-C m fl.   Rapport. Antikvarisk kontroll, Grävsten 6:1, Gräva 5:1. ÖLM. 1996.
- Palmkvist E.   Grävsten - en karolinsk sätesgård. Ny forskning anger byggnadernas ålder och kompletterar godsets ägarlängd. Linköping. (ingår i Länsstyrelsens arkiv över byggnadsminnen) 1990.

Arkivmaterial

Angående ombyggnad av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse på byggnadsminnet Grävstens säteri. Lst dnr 222-12411/91.

Angående restaurering av flygelbyggnaden vid Grävsten, Bankekinds sn, Linköpings kommun. 1990-05-28. ÖLM Dnr 307/90.

Angående dendrokronologiska provtagningar på Grävstens byggnader, Bankekinds socken, Linköpings kommun. 1987-05-19. Lst dnr 392-581-87.

Notering av Jan Eriksson i samband med dendrokronologisk provtagning: "Samtliga säteritak har ursprungligen haft takkupor. Huvudbyggnaden har haft två på vardera långsidan och en på vardera kortsida".

PM angående åtgärder på södra flygelbyggnaden. K-konsult, Ture Jangvik. 1978.

Torpet Eklund. Besiktning samt byggnadsbeskrivning. S Ljungquist. ÖLM. 1975.

Lundberg. B. Tidningsartikel i ÖC, Regnbågen. 1972.

Inventeringar

Kulturhistorisk byggnadsinventering till stöd för energisparplaneringen i befintlig bebyggelse, Linköpings kommun. Östergötlands läns museum. 1986.

Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering, Bankekinds sn, 1979-80.

Akter i Lantmäteriet, Linköping

Ekonomiska kartan, Bankekinds sn, blad 086 30, 086 31, 086 40, 086 41.

Bankekinds sn. Nr 5 och 6. Arealavmätning Gräva och Grävsten, 1695.

Bankekinds sn. Nr 82. Karta öfver Gräfstens Egendom uti Linköpings län, Bankekinds Härad och Svinstads sn. Arealavmätning och gränsbestämmelse. År 1850.

Häradskartan över Åkerbo och Bankekinds härad. År 1877.

**Fornlämningar enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
Ekonomiska kartan, blad 08630, 08631, 08640, 08641**

Bankeinds socken:

- 97. Stensättningar (2 runda)
- 99. Gravfält (15 runda stensättningar)
- 100. Gravfält (3 runda och 2 kvadratiska stensättningar)
- 101. Stensättningsliknande lämning
- 102. Grävstens herrgård. Byggnadsminne.
- 103. Gravfält (10 runda stensättningar)
- 104. Stensättningar (1 kvadratisk, 1 rund) samt terrassering
- 105. Stensättningar (2 runda)
- 106. Stensättningar (2 kvadratiska, 1 rund)
- 107. Stensättning (rund)
- 172. Byggnader (timrad, brädfodrad stuga samt bod), ”Erstorp”
- 173. Stensättning (rund)
- 174. Stensättning (rund)
- 175. Stensättningsliknande lämningar (3 runda)
- 176. Stensättningar (1 kvadratisk, 2 runda)
- 177. Stensättning (rund) samt stensträng (?)
- 178. Stensättning (rund)
- 179. Bebyggelselämning, Solberga
- 180. Stensättningsliknande lämningar (2 runda) och odlingsröse
- 181. Stensättningar (2 kvadratiska)
- 182. Stensättning (rund)
- 183. Stensättning (kvadratisk)
- 185. Gravfält (1 rund, 4 kvadratiska stensättningar, 1 rest sten), 1 terrassering samt 1 stensträng (?)
- 187. Stensättningsliknande lämning
- 189. Röse samt röseliknande stensättning
- 191. Stensättningar (3 runda, varav 2 är osäkra), samt 1 rest sten
- 192. Stensättning (kvadratisk)
- 206. Fornborg
Dnr 220-9141/93 93-11-16
Dnr 220-10577/93 93-11-03
- 207. Gravfält (11 runda stensättningar, 1 kvadratisk),
Stensträngssystem (sammanlagt 650 m), samt terrasseringar
se föregående Lst dnr, samt Rapport, ÖLM, dnr 7428/93, A-C Feldt
- 208. Stensträngssystem (sammanlagt ca 570 m)
se föregående Lst dnr och rapport, ÖLM
- 209. Stensättningar (1 rund, 1 kvadratisk), samt 1 rest sten
- 210. Fornborg, ”Pukebacke”
- 267. Stensättning (rund)
- 271. Stensättning (kvadratisk)
- 276. Stensättning (rund)
- 277. Stensättning (rund)

- 283. Terrassering
- 284. Bebyggelselämning och dammanläggning. Kurdala. Torp, mjölkvarn, såg.
- 288. Bebyggelselämning - torpet Hästhagen under Grävsten
- 296. Område med röjningsrösen
- 297. Stensättningsliknande lämning (rund)
- 298. Stensättning (rund)
- 299. Bebyggelselämning, Gräv. Belagd på häradskartan men ej på geometriska kartan i LMV:s arkiv. Bebyggelseenheten som föregått Grävsten är belägen ca 600 m mot NO.
- 300. Bebyggelselämning, Oxhagen